

Др Ласло Л. Хека, ванредни професор
Универзитет у Седедину
Правни факултет
heka@juris.u-szeged.hu

ГРОФ КАРЛО КУН ХЕДЕРВАРИ (*KARLO KHUEN-HÉDERVÁRY*) И СРБИ У УГАРСКОЈ И ХРВАТСКОЈ

Сажетак: *Гроф Карло Кун Хедервари (1849.-1918.) мађарски је политичар и државник, који је од 1883. до 1903. био бан Хрватске, Славоније и Далмације, а затим у два наврата председник угарског Министарског већа (од 27. јуна 1903. до 3. новембра 1903. и од 17. јануара 1910. до 22. априла 1912.). Иако је у великој мери обележио историјска збивања на прелазу из 19. у 20. век, ипак је у југословенској историографији и народној свесци остао записан у изразито нејавном светлу. Интересантно је да је са једне стране о њему познато, а са друге стране се о његовом раду зна веома мало, као и да о њему до сада није написана ниједна монографија, а прилично је мален и број научних радова о његовом политичком делу.*

У овој раду дајемо приказ лика и дела Карла Кун Хедерварија као хрватског бана и угарског премијера те његов однос према националном питању, са посебним нагласком на сарадњу са Србима у Угарској и Хрватској. Наиме, управо су Срби омогућили да двадесет година остаје на власти у Хрватској, а бан им је заузврат дао врло широка права. То је изазвало незадовољство Хрвата који су га због односа према Србима прозвали „српски бан“.

Кључне речи: *гроф Карло Кун Хедервари, хрватски бан, председник Министарског већа Краљевине Угарске, Срби у Угарској и Хрватској, сарадња грофа Кун Хедерварија и Срба.*

1. ПОЛИТИЧКИ ПУТ KARLA KHUEN-HÉDERVÁRYJA

Гроф Карло Кун Хедервари (de Hédervár) потомак је врло старе краљевске грофовске (*Reichsgrafenstand*) породице Кун, пореклом из Тирола. Будући

да га је рођак гроф Хедер Вицаи (Héder Viczay) од Хедервара, последњи члан славне мађарске лозе Вицаи (Viczay), тестаментом из 1873. одредио за свога наследника уз услов да своме презимену Кун Белаши (Bélási) дода и титулу Хедервари, стога је Карло у децембру 1874. постао први гроф двојног презимена Кун Хедервари.¹

Одрастао је у славонском месту Нуштру, а права је студирао у Загребу и Пожуну. Јавну и политичку делатност почео је 1875. као народни посланик владајуће Слободарске странке у Угарској скупштини. Краљ га је 1882. године именовао за великог жупана Ђерске жупаније, а 1883. за хрватскога бана. Након двадесетогодишњег управљања Троједном краљевином гроф Карло Кун Хедервари је 27. јуна 1903. именован за министра председника угарске владе, а уједно је био и министар унутрашњих послова и министар за односе са двором.² Ову је функцију обављао само неколико месеци те је 3. новембра 1883. поднео оставку. Био је међутим, министар унутрашњих послова и у влади грофа Иштва Тисе (1904.-1905.), народни посланик Слободарске странке (1904.-1906.) и члан Куће великаша (1906.-1910.). Као повереник цара и краља Фрање Јосифа И добио је 17. јануара 1910. и други пут мандат за састав владе, али тада већ као један од вођа Националне странке рада, чији је био један од оснивача. Истовремено је обављао функцију председника Министарског већа, министра унутрашњих послова, министра за односе са двором те хрватско-славонско-далматинскога министра без портфеља.³ После разрешења (22. априла 1912.) је наставио политичку делатност као председник Националне странке рада (1913.-1918.), а био је и стални члан Мађарске академије наука. Умро је у Будимпешти 16. фебруара 1918., а сахрањен је у Хедервару 21. фебруара 1918.

2. СРБИ И СРПСКО ПИТАЊЕ У УГАРСКОЈ (ХРВАТСКОЈ)

До првог масовнијег насељавања Срба у Угарску и Хрватску дошло је после Косовскога боја (1389.) када су се избегли Срби настанили на подручју Срема, Бачке и Баната.⁴ Краљ Жигмунд Луксембуршки је свом верном са-

¹ Имао је два сина: Шандора/Sándor/ (1881.–1946.) и Карла Кун Хедерварија мл. (1888.–1960.). Шандор је био дипломата, а Карло председник Државне пољопривредне коморе. Ни један од њих двојице није имао деце, па је Карловом смрћу 1960. изумрла мушка грана ове породице.

² Kenyeres, Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon I. (A–K)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967., стр. 914.

³ *Khuen-Héderváry Károly gróf* (Budapest székesfőváros IV. kerület). In: Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc, szerk.: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915*. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1910., стр. 323-325., овде стр. 323.

⁴ Види опширније Thim, József: *A szerbek története*, Nagybecskerek, 1892.; Thim, József: *Délmagyarország önvédelmi harca*, Budapest, 1887.; Thim, József: *A horvátok és a hazai szerbség*

везнику Вуку Бранковићу 1411. даровао имања Сатмар (Szatmár) и Немети (Németi) у које су се настаниле многе српске породице. Бранковић је имао поседе и у жупанијама Торонтал и Шомођ, па је и тамо населио своје сународнике из Србије. Ова је имања наследио деспот Ђурађ Бранковић који је 1426. склопио уговор са краљем Жигмундом. На основу овог уговора је угарском краљу предао тврђаву Београд и Мачванску бановину, који су били од стратешке важности за одбрану угарских граница, а заузврат му је Жигмунд препустио насеља: Сланкамен,, Бечеј, Кулпин, Сент Андреју, Дебрецин, Сатмар, Сердахел, Токај, Таљу (Tálya), Мункачево, Рац-Бесермењ (Rác-Böszörmény), *Мезејур* (Mezőtúr), Туркеве, Солнок, Тиса-Варшањ (Tisza-Varány), Арад, Чонград, Вилагош и Бечкерек.⁵ У 15. веку су се Срби у великом броју населили и на територију Сент Андреје и насеља Кеве, које је услед тога променило име у Рацкеве, јер су, наиме, Мађари досељенике из Рашке називали Рацима. Краљ Жигмунд их је ослободио од плаћања било каквог пореза те им је допустио да међусобне спорове решавају према сопственим законима. Ове привилегије су им касније потврдили краљ Владислав I 1453. и 1454., те краљ Матија I 1458. и 1464. године.

Досељавање Срба настављено је и у 16. веку, када су многи од њих ступили у граничарску службу. Највећи досељенички талас забележен је после пада Београда под Османлије (9. октобра 1690.), када су се у страху од турске освете, Срби под водством патријарха *Арсенија Чарнојевића* у великом броју населили у јужној Угарској, Хрватској и Славонији. Краљ Леополд I им је дипломом од 21. августа 1690. дозволио слободу вероисповести, право на слободан избор патријарха, коришћење православног календара, те употребу православног црквеног права у црквеном судовању. Сем тога су били ослобођени плаћања пореза. Срби за себе нису тражили политичка права, јер су боравак у Угарској сматрали привременим, док се не смире прилике у њиховој отаџбини. Цар и краљ им је наредне године допустио да бирају себи војводу, па су они изабрали капетана *Јована Монастирлију* за подвојводу (6. или 7. априла), што је цар потврдио 11. априла 1691.⁶

После потписивања Карловачког мира (1699) Србима је постало јасно да у догледно време неће моћи да се врате на своја огњишта, па су од цара

a magyar történetben. A magyarság és a szlávok. Ured. Gyula Szekfű, Budapest, 1942.; Павловић, Стеван: *Срби у Угарској*. Нови Сад, 1883.

⁵ Милекер, Феликс: *Историја вароши Велики Бечкерек 1333-1918*. Зрењанин, 2011., стр. 11-12.

⁶ Види: Ивић, Алекса: *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-Помориске границе: 1703*. Матица српска, Нови Сад, 1929., стр. 305.; Радонић, Јован: *Војводина од велике сеобе (1690) до сабора у Крушедолу*, у: *Војводина II*, Нови Сад, 1939. стр. 13.; Поповић, Душан: *Велика сеоба Срба 1690: Срби сељаци и илемећи*. Београд, 1954., стр. 53).

замолили територију на којој могу привремено да се населе.⁷ Добили су простор између Дунава и Тисе, где су предвођени Арсенијем Чарнојевићем могли живети сходно добијеним привилегијама. После патријархове смрти (1708.) је православни поглавар у Угарској и Хрватској узео титулу *карловачки* митрополит. Он је формално признавао надлежност пећког патријарха, али је у ствари деловао самостално као највиши представник Српске православне цркве у Хабсбуршкој монархији. Када је 1766. укинута Пећка патријаршија, митрополит је постао уједно и главни световни ауторитет за све Србе на подручју од Темишвара до Будима, односно до Јадранског мора. Срби у Угарској су од 1708. године питања из круга своје аутономије (сем избора митрополита разматрали су и црквена, просветна, верска и статусна питања) решавали на својим народно-црквеним саборима, од којих је први одржан у Крушедолу. Посебно је значајан сабор одржан 1790. у Темишвару, на којем је одлучено да се од бечког двора затражи територијална аутономија и успостава посебне Српске канцеларије, што је цар одбио. Ипак су додатна права добили од Јосифа II који им је уредбом од 25. октобра 1781. дао пуну слободу вероисповедања (као и протестантима), право несметаног грађења цркава, али и приступ свим државним пословима што је довело до знатног уздицања Срба. Они су од тада имали своју интелигенцију, били су високо заступљени међу грађанством, те су многи од њих располагали великим капиталом. Велику су важност придавали неговању свога језика, издавању књига, дакле култури уопште, па је и то било разлог што су управо на подручју које је било под влашћу Хабзбурговаца основане најзначајније српске културне и просветне институције.⁸ Будући да су уживали посебну заштиту бечког двора, то је био додатни разлог да су се Мађари побунили против Срба сматрајући да они имају већа права од домицилног становништва. Порастом мађарског национализма, јачала је национална свест Срба и жеља за добијањем територијалне аутономије унутар Угарског Краљевства, а касније и за прикључењем јужнословенских крајева Кнежевини Србији. Двор је у Србима, као и у другим немађарским нацијама видео потенцијал помоћу којег може онемогућити мађарска настојања за осамостаљењем. У обликовању српских

⁷ Vidi Stojanović, Mijat: *Njekoje znamenitosti iz Srijema*, Arkiv Zagreb, sv. IV. str. 178-188.; Usp. Okrugić, Ilija: *Sitnice o postanju imena nekih gradovah i selah slavonsko-sriemskih*, Zagreb, Arkiv sv. IV. str. 189-201.; Usp. Okrugić, Ilija: *Povjestničke crtice Srijema*, Zagreb, Arkiv sv. IV. str. 201-232.

⁸ У Бечу су 1814. почеле излазити *Сербске новине*, политички лист под уредништвом *Димитрија Давидовића* (укинут је 1822.), а *Вук Стефановић Караџић* је објавио збирку народних песама под називом *Мала просјонародна славно-српска ђесмарица и Писменицу српскога језика*. У Будиму су 1824. почели излазити *Сербски лејџојиси* под уредништвом Ђорђа Магарашевића, 1835. је у истом граду покренут недељник *Србски народни лист* под уредништвом *Тодора Павловића*, а 1837. је у Пешти основан Текелијанум (*Tökölyanum*), српска православна просветна установа названа по оснивачу Сави Текелији (*Tököly*).

националних захтева нарочито се истакао Јосиф Рајачић кога је краљ својом одлуком од 14. априла 1842. именовао за карловачког митрополита.⁹ То је био преседан, јер су митрополита бирали на народно-црквеном сабору. Међутим, пре његовог избора, у августу 1842. године је царском комесару наређено да саопшти народно-црквеном сабору да ће митрополита именовати цар ако га Срби једногласно не изаберу. Такав консензус није постигнут, па је Јосиф Рајачић постао први карловачки митрополит кога је цар именовао. Упркос оваквом именовању, показао се као велики заговорник свога народа. У Кући великаша је на Пожунском сабору 1843. године подигао глас против чињенице што се све функције и чиновничка мјеста додељују римокатолицима и протестантима, док православцима „*остјаје само манасѿир или војнички лоѿор*“.¹⁰ Митрополит је у име Срба из Хрватске и Угарске уочи револуције 1848. затражио да Србе признају као народ, што је међутим, мађарска диета одбила. Изабранство новосадских Срба је у априлу разговарало са вођом мађарске револуције Лајошом Кошутом о будућем положају Срба у Угарској. Незадовољни добијеним одговором окренули су се против Мађара.¹¹ Митрополит Рајачић се 1848. прикључио народном покрету рекавши: „*Ми ћемо с народом, ња шѿиа Боѿ да*“.¹² У Сремским Карловцима је 1. маја 1848. одржано претходно саветовање изасланика црквено-народног конгреса са циљем да се припреме скупштинске одлуке, а после тога је 1. и 3. маја 1848. одржана Мајска скупштина. О значењу које је придавано овој скупштини сведочи и лист *Србске новине* који је 4. маја 1848. објавио уводник насловљен са *Србма Уѿарскимѿи*, а одмах иза њега је уследио извештај са Мајске скупштине.¹³ На њој је митрополит проглашен за патријарха („враћено“ му је достојанство које је имао Арсеније Чарнојевић), што је цар потврдио својим

⁹ Рођен је у селу Лучане крај Бриња, а школовао се прво у немачким грађанским школама, а затим у Загребу и Сремским Карловцима, док је две године филозофије завршио код пиариста у Сегедину. Студије је наставио у Бечу, али их није завршио, због рата са Французима. Замонашио се те је 1829. постао епископ далматински. Дигао је глас против прозелитизма, па је и то био разлог да је 1833. премештен на функцију епископа вршачког, а затим је царском одлуком именован за митрополита.

¹⁰ Батаковић, Т. Душан: *Нова исѿорија срѿскоѿ народа*, Наш Дом. Београд, 2000., 2002, стр. 224.

¹¹ Поповић, Душан: Војвођански градови у буни 1848-9. Прилог историји војвођанских градова. Нови Сад у 1848-9-ој години. *Зборник Маѿице срѿске* – серија друштвених наука 6. Нови Сад, 1954., стр. 13–15; Гавриловић, Славко: *Срби у Хабсбуршкој монархији (1792–1849)*, Нови Сад, 1994, стр. 50–52, 60–62; Кркљуш, Љубомирка: *средишњи орѿани власѿи у Срѿској Војводини 1848–1849*, Нови Сад 2013, стр. 27–29, 42–43.

¹² Епископс Јосиф (Рајачић) патријарх српски (1848 – 1861).

<http://www.eparhija-dalmatinska.hr/Episkop-Josif-c.htm> (18. априла 2017.).

¹³ Вести са народне скупштине у Карловци. Ин: *Србске новине (јуѿрењии лисѿи)*, 15. година, Београд. 4. маја 1848. бр. 39. 1-2. стр. http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/srpske_novine/1848/05/04#page/0/mode/1up (18. априла 2017.).

манифестом од 15. децембра 1848. Сходно привилегијама добијеним од цара Леополда је за војда изабран Ђорђе Стратимировић а за војводу пуковник Стеван Шупљикац. Срби су тада изашли са захтевом за стварањем „Србске Војводине“ (Срем с Границом, Барања, Бачка с Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном те Банат с Границом и Кикиндским дистриктом) и за њен политички савез са Троједном краљевином (Хрватском, Славонијом и Далмацијом) као равноправним партнером. Карловачки патријарх Рајачић је предводио изабрани одбор који је у Бечу цара упознао са одлукама скупштине. На путу према царској престоници зауставио се у Загребу, где је учествовао у инаугурацији бана Јосипа Јелачића, рођеног Петроварадинца и до 1848. крајишког официра. Тако је Јелачић био једини бан кога је (24. маја) инсталирао православни патријарх, а не загребачки бискуп као што је то вековима био обичај. Са баном је тада разговарао о очекивањима Срба да им Хрвати помогну у остваривању њихових тежњи. Након Јелачићеве инаугурације је цар Фердинанд у Инсбруку примио изасланство угарских Срба, те им је 7. јуна поручио да не може да прихвати одлуке Мајске скупштине. У настојањима да остваре своју аутономију Срби су се почели припремати за оружани отпор против мађарског домобранства. У помоћ им је стигао велик број добровољаца из Србије (почетком јуна је било 16 хиљада наоружаних српских устаника).

После сламања мађарске борбе за самосталност Фрања Јосиф I је 1849. основао Војводство Србију и Тамишки Банат¹⁴ са седиштем у Темишвару, као територијалну јединицу (круновину) под непосредном ингеренцијом бечког двора и независну од Угарске.¹⁵ Ова је круновина укинута 1860. уз патријархов протест цару. Јосиф Рајачић умро је годину дана касније.

Жеља Срба из Хабзбуршке Монархије за аутономном политичком јединицом, али и за сједињењем са „прекодринском браћом“ оживела је након пада Бацхова апсолутизма, када је Илија Гарашанин (1861-1867) ступио у блиске контакте са Србима из Војне крајине и Далмације, као и с југословенски оријентисаним члановима Народне странке у Хрватској, који су се залагали за уједињење Хрвата и Срба у једну државу.¹⁶ Но, ова идеја је представљала

¹⁴ Од много назива најчешће су се користили: Војводство Србија и Тамишки Банат (Woiwodschaft Serbien und Temescher Banat) те Српска Војводина и Тамишки Банат (Die serbische Wojwodschaft und das temeser Banat).

¹⁵ Стевановић, Зоран: Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1861.). Архив Војводине, Нови Сад, 2014. http://www.arhivvojvodine.org.rs/cd_prezentacije/elektronska-izdanja/2014-SVTB/ (18. априла 2017.). Усп. Микавица, Дејан: Српска Војводина у Хабзбуршкој Монархији 1690-1920, Нови Сад, 2005.; Крстић, Василије: *Из прошлости Срема, Бачке и Банаџа*, Београд, 2003.; Поповић, Ј. Душан: *Срби у Војводини*, књига 3, Нови Сад, 1990.; Костић, М. Лазо: *Српска Војводина и њене мањине*, Нови Сад, 1999.

¹⁶ Види: Кркљуш, Љубомирка: Правни основи захтева за аутономију Срба у Јужној Угарској у XVIII и XIX. In: *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 2002, vol. 36, бр. 1-3, стр. 71-92.; Кркљуш, Љубомирка: Национална права у документима Српског покрета у јужној

опасност за Аустрију, јер је велик број граничара који су чували јужне границе Аустро-Угарске био просрпски оријентисан, а сем тога је расло и њихово незадовољство због тешког материјалног положаја. Бечки се двор плашио не само побуне граничара, него и могућности да тиме остану небрањене јужне границе државе.

За разлику од Угарске, у Троједној краљевини се до 1861. није појавило „српско питање“, него су се православци изјашњавали као „Илири“ и били су одани бану, нарочито за владања Јосипа Јелачића. Његови најближи сарадници били су Мојсије Балтић, члан Банског већа, Огњеслав Утјешеновић Острожински, бански саветник за војна питања,¹⁷ Максимилијан Прица, банов секретар¹⁸ као и Никола Крестић.¹⁹ Вреди свакако поменути да су многи Срби оставили дубок траг у Троједници.²⁰

Српско питање појавило се након слома Бацхова апсолутизма, када се 1861. поново састао Хрватски сабор. Заступници српске националности из Војне крајине и Сремске жупаније затражили су да се Србима призна равноправност, чему су Хрвати удовољили. Но није им признат статус „*дијлома-тичкога народа*“. У Сабору се Јован Суботић залагао да име народа буде „хрватско-српски народ“, па је тако у јануару 1866. Сабору предложио да се у адреси која се имала упутити краљу уместо синтагме „*наш народ*“, користи назив „*хрвајско-србски народ*“. Тврдио је да такав назив произлази из закључка, који је усвојио Сабор од године 1861., када је признао српски народ за равноправан хрватском.²¹ Његов најближи сарадник Светозар Милетић је

Угарској 1848-1849. In: *Zbornik radova Pravnog fakulteta*, Novi Sad, vol. 42, бр. 1-2, стр. 235-255, 2008.; Кркљуш, Љубомирка: Беседе Михаила Полига Десанчића у Хрватском Сабору. In: *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 2005, vol. 39, бр. 3, стр. 387-402.; Кркљуш, Љубомирка: Кнез Милан Обреновић и Светозар Милетић. In: *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 2007., vol. 41, бр. 1-2, стр. 109-136.

¹⁷ Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817-1890.), истакнути политичар, писац и публицист, жупан Вараждинске жупаније и члан Саборског одбора за правна питања који је припремио многе законе.

¹⁸ Максимилијан Прица је у време апсолутизма имао адвокатску канцеларију с Николом Крестићем, а након обнављања уставног живота је постао један од проминентних чланова Самосталне странке, те је изабран за члана краљевинског одбора који је 1866. у Пешти безуспешно покушао постићи нагодбу с Мађарима.

¹⁹ Никола Крестић је након Баховог апсолутизма био саборски заступник из редова Бечу одане Самосталне странке, а од 1873. до 1884. је био председник Хрватског сабора. Од 1871. па све до своје смрти (1887. године) био је председник загребачке Адвокатске коморе.

²⁰ Јосиф Руђанин је композитор хрватске химне, Стјепан Милетић је био први интендант Хрватског народног казалишта у Загребу, Петар Прерадовић је славни песник, а Никола Машиић истакнути сликар, док је Христофор Станковић своју имовину оставио Хрватској држави како би се у Загребу основало стално позориште (у његовој кући на Тргу светог Марка је од 1833. деловало прво позориште).

²¹ Јован Суботић је попут метроплита Рајачића гимназију похађао у Сремским Карловцима и Сегедину, а затим је докторирао филозофију у Пешти. Био је адвокат у Пешти

додао: „Србски народ, којега има у монархији један милијун, неима ниједне мјеста ни сјановицима. Недаду му србске војводине те сјога мисли, да је једна краљевина оно мјесто, гдје се има подићи злат у обрану србскога народа. Ми смо истина један народ но историја дала нам је у прошлости два различита политичка живота, два имена. Дај Боже, да постанемо по времену један народ не само по порijekлу и имену већ и по историји. Дошло је иако признајмо, да има овдје народ, који је са хрватским једнога племена и једне крви, али носи друго име па зато дајмо му његово име србско.“²² Жељи заступника српске народности оштро су се супротставили чланови Народне странке Јосип Перковац, Матија Мразовић, Јосип Врануцзану и барун Драгутин (Драгојло) Кушлан. Анте Јакић је говор својих српских колега оценио провокацијом казавши: „... па ако би у адреси имало већ биће какова спомена о народности, имала би се споменути политичка народност земље, а то је хрватска. Ми за вољу сложе нехтеједомо споменути реч „хрватска“ но браћи Србом није ни то доста.“²³ Јосип Врануцзану је у свом говору упозорио: „Срби својим именом ијерају управо агресивну политику, а ми стојимо у дефензивном положају; да је свиља томо тако, доказује нам то, што су с почетка узели за ознаку Србства вјерозакон, затим цијокавштину тако, да по њихову умовану неби било Хрватиа изим можда у приморју. Наравно је, дакле, да мора поуступити онај, који агресивно постоји, ако у обће хоће да буде равноправност.“²⁴ Михајло Полит Десанчић је реагујући на изречено одговорио: „Ја нисам познавао хрватскога народа, док нисам дошао овамо у његову средину, па ме некако бољело, кад ми се рекло, да сам Хрват, јер сам био увјек научен језик, којим говорим, називају српским језиком и народ којему припадам, српским народом. (...). Ми не желимо ништа освајати, ми знадемо, да нашој народности непријатељи овдје никаква погубељ не видимо, да Хрватство и Србство није још сасвим изједначено. Овдје бих могао још обцирно говорити о том, што је народност, но нећу, јер сам већ о том много писао, само морам изјавити: да је језик само субстрат народности, те да осим тога треба још једна повјест, посебан начин одгојивања, политичан правац итд. Док Хрватство и Србство у том

од 1841. до 1848. и уредник Летописа Матице српске (1842–1848). Революционарне 1848. године заступао је „Српску народну владу“ при Банској влади у Загребу. Потом је био уредник Летописа Матице српске (1850.–1853.), судија Стола седморице у Загребу, те интендант Земаљског казалишта у Загребу (1863. – 1867.). Међу првима је изабран за члана новоосноване Југославенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ, данас ХАЗУ). Од 1868. је живео у Новом Саду, радећи и као председник Матице српске. Од 1861. године, па све до смрти био је посланик у Хрватском сабору и члан саборске делегације у Угарском парламенту.

²² Polić, Martin: *Parlamentarna povijest Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio prvi, od godine 1860. do godine 1867.*, Zagreb, 1899. str. 167.

²³ Исто, стр. 168.

²⁴ Исто.

изједначено није, дошле ја као Србин ишћем, да се њо име љризна као дијло-
матичко а сваку дружу њежњу морам сматрајти њежњом за суљремацијом.“²⁵
Заговорник југословенске идеје Драгојло Кушлан је у свом говору 29. јану-
ара 1866. Суботићев предлог оценио „аљресцијом на нашу државу хрвајску“.²⁶
Казао је да „браћа“ Срби у Хрватској не могу бити носиоци државности,
него само мањина.²⁷

На завршетку расправе је додуше прихваћен назив „наш народ“, али је
међу дотадашњим савезницима дошло до раздора о чему свједоче и писања
српских новина, нарочито *Видовдана* и *Световида*.

Хрвати су, након неуспешних пештанских преговора о нагодби с Угар-
ском (од априла до јуна 1866.) ипак дали нове уступке Србима. Будући да цар
није потврдио саборски закључак из 1871. године о „југословенском језику“,
Сабор је у јануару 1867. званичним језиком у Хрватској и Славонији прог-
ласио „хрватски или српски“.²⁸ Овом саборском закључку претходила је
одлука ЈАЗУ „да Академија језик свој нарече хрвајским илијти срјским“, а
која одлука је усвојена заузимањем Ђуре Даничића и Јована Суботића. Поред
тога је Сабор 11. маја 1867. усвојио одлуку „да љроједна краљевина љризнаје
народ срјски који у њој сљанује као народ са хрвајским народом ислљовјетан
и равнљраван“.²⁹

Крајем 1867. је на изборима победила Угарској склона Народна уставна
странка (тзв. унионисти, понекад се називају и мађаронима) која је 1868.
склопила Хрватско-угарску нагодбу. Она између осталог прописује да је у
Хрватској у званичној употреби хрватски језик и латинично писмо. Сходно
томе су неки становници Сремске жупаније поднели Сабору петицију са
молбом да се на магистрату у сремским жупанијским органима дозволи
искључиво употреба хрватског језика и латиничног писма, а да се забрани
даљње коришћење српског језика и ћирилице. Унионистичка већина у Сабо-
ру је удовољила овој молби те је одлучила да земаљска влада административ-
ним путем одреди да се и у Сремској жупанији „хрвајски језик латинским
љисмени у свих службених однољајих уљољребљаватљи имаде“.³⁰ Унионист

²⁵ *Saborski spisi kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865-1867*, Zagreb, 1900., стр. 244.-247.

²⁶ Види опширније Markus, Tomislav: *Politička djelatnost Dragojla Kušlana 1847.-1867*. In: *Povijesni prilozi*, Zagreb, 2009. Vol. 36. No. 36., стр. 185-229., овде стр. 214.

²⁷ *Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine od god. 1865/7*, стр. 167. Usp. Polić nav. dj. стр. 168-169.

²⁸ D. Kušlan – M. Šuhaj: *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865-1867*, Zagreb 1962, knj. I. стр. 159.; *Saborski spisi sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865-1867*, Zagreb 1900, стр. 308.

²⁹ *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije godine 1865-1867*, Zagreb 1967, стр. 708–709.

³⁰ Андрија Раденић сматра да тиме Србима није ускраћено уставно право да своје молбе, жалбе, тужбе и друге саставе сличног садржаја подносе надлежним властима по

Јован Живковић је устао против ове одлуке истичући да њоме „Срби *џубе равноправности*“.³¹ Академик Василије Крстић је ову нагодбену одредбу оценио „угрожавањем Срба“.³² По његовом мишљењу су Срби у Хрватској „*морали њовести жеситоку борбу за очување српског националног идентитета*, јер је била забрањена употреба ћирилице у службеним документима државних установа“.³³

3. МАЂАРСКИ ЗАКОН О НАРОДНОСТИМА

Мађарска политика вођена према припадницима националних мањина доживела је тежак пораз 1848. године када су се немађарски народи (Немци, Румуни, Словаци, Срби и Хрвати који су чинили скоро половину становништва Угарске) отворено супротставили жељи за стварањем мађарске државе на принципу једне нације и једног језика.³⁴ Уместо тога су се прикључили националним покретима својих матичних народа.³⁵ Због тога су Мађари, после склапања Аустро-угарске (1867.) и Хрватско-угарске нагодбе (1868.), у децембру 1868. усвојили два закона којима су регулисали народносна питања. *Закон о националној равноправности број 1868: XLIV*.³⁶ (није се односио на Троједну краљевину, јер је њој члан 70. Хрватско-угарске нагодбе признао посебан положај) полази од принципа о мађарском политичком народу истичући: „*Сви држављани Угарске ... у политичком погледу чине један народ, недељиви, јединствени мађарски народ, чији равноправни члан је сваки држављанин, независно од националне припадности*.“³⁷ Иако је законом загарантована равноправност припадника народности као персонално право, националним мањинама ипак није дата аутономија, па су посланици националних мањина у дијети били незадовољни оваквом формулацијом.

избору: латиницом или ћирилицом. Види Раденић, Андрија: *Срби у Хрватској и Славонији 1868–1878*. Историја Срба В/2. Београд 1981, стр. 244, 245.

³¹ Polić, Martin op. cit. Dio drugi. od 1867. do 1880., str. 102.

³² Krestić, Vasilije: *O nazivu jezika u prošlosti Hrvatske*. Primljeno na II skupu Odjeljenja istorijskih nauka od 21. marta 1990. http://kovceg.tripod.com/vk_o_nazivu_jezika.htm

³³ Исто.

³⁴ Szász, Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. In: *Történelmi Szemle* Budapest 1998. br. 3-4. str. 193-203.

³⁵ Balogh, Sándor гл. уредник: *A magyar állam és a nemzetiségek*. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai. 1848-1993. Napvilág Kiadó, 2002. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsgek/A_magyar_allam_es_a_nemzetisegek_1848_1993/index.htm (27. априла 2016.).

³⁶ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366>

³⁷ Gángó, Gábor: Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei. In: *Korunk*, 2009. br. V. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=5&cikk=10569>.

Истовремено су многи Мађари сматрали давање широких личних права претераним уступком према припадницима народности. Ни *Закон о основношколској настави број 1868: XXXVIII.* није задовољио припаднике мађина,³⁸ док је *Закон о настави мађарског језика у основношколским установама број 1879: XVIII.* усвојен 22. маја 1879. наишао на њихов жесток отпор. Њиме је наиме, прописано да је мађарски језик обавезан наставни предмет у свим основним школама, те да га морају подучавати и у свим народносним учитељским школама, јер га на завршетку школовања сваки учитељ мора знати. Највећи ударац мађинама био је *Закон о правним односима грађанских јавних школа број 1907: XXVII* усвојен 2. јуна 1907. (по свом аутору, Алберту Апоњију/Arponyi Albert/, министру за верска питања и просвету назван је *Lex Arponyi*), који је прописао да су сви ученици мађинских школа дужни да науче мађарски језик.³⁹ Закон је регулисао да држава финансира само оне мађинске учитеље који својим ученицима пружају „беспрекорно родољубно васпитање“. Вероватно је и тај закон утицао на то да је у кратком року смањен број мађинских школа: 1899. је било 6000 школа на мађинском језику, а 1914. је таквих школа било само 3300. Румунска и Српска православна црква су протестовале против овог закона, али покушаји мађаризације нису заустављени. Уследио је *Закон о железничкој служби број 1907: XLIX* од 16. августа 1907. који је прописао да је мађарски званични језик на железницама у целој Угарској, док је у Хрватској потребно и познавање хрватског језика. О последицама ових закона је Иштван Бибó записао да су њима Мађари „*проиштив Угарске поштојно окренули све мађине, а пошто им је за руком дајти разлог Хрватско-српској коалицији да раскине везе с угарским царственицима*“.⁴⁰ Ова је коалиција, наиме, већ раније зацртала пут ка стварању јужнословенске државе, па је по Бибоу (Bibó) железничка прагматика била повод за удаљавање од Мађара.⁴¹

Интересантно је да се у хрватској и југословенској историографији асимилација и мађаризација Хрвата, Срба и осталих јужнословенских народа често везује уз име Карла Кун Хедерварија, а он у време доношења ових

³⁸ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>

³⁹ Види опширније: Arponyi, Albert: *Le parlement de la Hongrie. Annuaire de parlement.* Paris, 1902.; Arponyi, Albert: *Parlamenti működésének emlékei.* Budapest, 1912.; Arponyi, Albert: *Emlékirataim. Ötven év.* Budapest, 1922.; Arponyi, Albert: *Emlékirataim* II. kötet 1896-1906. Budapest, 1934. Usp. Bartus, Sándor: *A mérsékelt Arponyi. Arponyi Albert gróf politikusi pályája 1872-1892.* In: Valóság, 2001. бр. 2.

⁴⁰ Bibó, István: *Válogatott tanulmányok I-IV.* I. kötet 1945-1949. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1986. стр. 596.

⁴¹ Види опширније Nadányi, Emil: *A parlamenti küzdelmeink, 1904-1913.* Budapest, 1914.; Pölöskei, Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910-1914.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

закона није био на власти. Штавише, баном је именован на врхунцу хрватско-мађарских сукоба. Међутим, када је владао (као бан 1883.-1903., као министар председник 1903. и 1910-1912.), доследно је извршавао те законе и политику.

4. БАН КУН ХЕДЕРВАРИ И СРБИ У ХРВАТскоЈ И УГАРСКОЈ

Срби у Хрватској нису крили незадовољство због унионистичке политике баруна Левина Рауцха, па су стога активно учествовали у његовом рушењу, као и у смењивању униониста с власти након избора 1871. године. Али, ни за време бана Ивана Мажуранића им није одобрено да се у јавним школама учи ћирилица. Проф. Далибор Чепуло одбацује тврдње да је бан Мажуранић био несклон Србима. Каже да је постављао Србе на значајне функције у хрватској управи и судству, па су они заузимали сва најистакнутија места у органима аутономне власти (места подбана, председника Сабора и председника Стола седморице као врховног суда итд.). „*Сјџоџа су Мажуранићу, чак и од сјџране Сјџроссмауера, ујџућивани јџриговори да се окружује Србима.*“⁴²

Одлазак Ивана Мажуранића (1880.) и именовање грофа Ладислава Пејачевића за бана (1881. године) пробудило је код Срба наду да ће остварити своја национална стремљења (увођење школе на српском језику и ћирилице, питање Босне и Херцеговине), али им то није пошло за руком. Због тога су основали Српску самосталну странку⁴³, те су све чешће постављали захтеве да се у Хрватском сабору Србима „*законом јџризна име срјско (...) да се јџризна равнојравносјџ ћирилскоџ јџисма са латинском јџисменицом и да се у земаљском јџрорачуну сразмерна својџа ојџредели на јџојџребу србских кул-*

⁴² Čepulo, Dalibor: *Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873.-1880. i srpska elita u Hrvatskoj. Dijalog povjesničara-istoričara: Herceg Novi, 1.-4. ožujka 2001.* Ured.: Hans-Georg Fleck – Igor Graovac. Zaklada Friedrich Naumann. Zagreb, 2002. str. 269-286. str. 278. Usp. Šišić, Ferdo: *Korespondencija Rački – Strossmayer*. II. Od 6.jan(uara)1876. do 31. dec(embra)1881 godine., Zagreb, 1929., str. 205 (Pismo Strossmayera F. Račkom, Đakovo, 11. ožujka 1879. godine); Szabo, Agneza: *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873. godine*, I., Zagreb, 1987., str. 121-125.

⁴³ Угарски Срби су у Великом Бечкереку 1869. године основали *Срјску народну слободоумну сјџранку* под водством Светозара Милетића и Михајла Полита Десанчића. Она се у свом „Бечкеречком програму“ изјаснила против нагодбе, те је захтевала да се Срби признају за народ, да добију права на званични језик и за повезивање неких жупанија према народносном принципу. Странка се 1887. раздвојила на две нове странке, на начин да је једна задржала дотадашњи назив, а у јавности је била познатија као *Либерална сјџранка*, док је друга странка узела име *Целокујина народна слободоумна сјџранка*. Последња је 1891. променила име у *Радикална сјџранка*. Радикалима је на челу био Јаша Томић, а либералима Михајло Полит Десанчић. У Будимпешти је 1884. основана Српска народна странка (*нојџа-билџејџи*) која је заступала конзервативна гледишта и убрзо се угасила.

иурних ѿиѿреба у овој земљи, а за уочење ѿиѿреба, да се код земаљске владе усѿанови месѿи срѿскоѿ референѿиа...⁴⁴ Срби су ове своје циљеве остварили када је (1. децембра 1883. године) на банску столицу сео гроф Карло Кун Хедервари, човек од посебнога поверења краља Фрање Јосифа I и најдуговечнијег угарског председника владе (од 1875. до 1890.) грофа Калмана Тисе (био је ожењен Тисином нећаком). Тиса је својим пријатељима потврдио да је Кун Хедерварија желео за свога министра унутрашњих послова, али су га прилике у Хрватској приморале да га тамо пошаље.⁴⁵ Бан је добио задатак да обузда све јачи хрватски отпор дуализму.⁴⁶ У Мађарској је оставио лагодан положај великог жупана и могућност да посредством Калмана Тисе оствари лепу политичку каријеру, те је стигао у Хрватску у којој није имао никакво политичко залеђе. Тисин утицај на Кун Хедерварија видљив је у методима владања које је бан преузео од њега и свога узора цара Фрање Јосифа I. У листу *Vasárnapi Újság* из 1903. који је посвећен Кун Хедерваријевом устоличењу за угарског министра председника каже се да су „у њему уочљиве све каракѿтерисѿиѿке Тисине ѿколе: не жури се, не љуѿи се и не чуди се.“⁴⁷ Његово именовање на банску столицу изазвало је незадовољство свих политичких фактора у Хрватској. Унионистичка аристократија је очекивала да ће баном бити именован неко из њених редова, а опозиција је грофово именовање доживела као наметање „кадра из Мађарске“. Чак штавише, тврдили су да је тиме повређен устав, јер да бана није предложио Сабор. Међутим, ма колико се то већ деценијама понавља, ипак ни један закон нигде није прописао да је Сабор имао право предлагања (*commendatio*), иако је заиста било уобичајено да Сабор тако поступа. Мађарска диета је 1790. одбила озакоњивање овог обичаја, као што је урадио и краљ својим отписом од 8. новембра 1861.⁴⁸ У опозицијским листовима су се новоименованом грофу подсмехивали, називали су га „зимским баном“, које ће владати само једну зиму, док су мађарске новине истицале да он „није довољно лукав ни чврсѿи, неѿо је ѿослуѿан и одан краљев служа, веран следбеник мађарске државне идеје и изврѿилац наредоба које добија од уѿарске владе.“⁴⁹ Страхови Мађара да је нови бан преблаг, неискусан, да је продужена рука Калмана Тисе

⁴⁴ Застава, Нови Сад, 1883. бр. 27.

⁴⁵ *Vasárnapi Újság*, Budapest, 1894. (41. годиште), br. 23. str. 381. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/02101/pdf/02101.pdf>

⁴⁶ Sokcsévsics, D. – Szilágyi, I. – Szilágyi, K.: *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1994. str. 162.

⁴⁷ *Vasárnapi Újság*, Budapest (50. годиште), 1903. br. 30. str. 497-498. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/02101/pdf/02101.pdf>

⁴⁸ Heka, László: *A magyar-horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged, 2004. str. 177-178.

⁴⁹ Gr. Khuen-Héderváry Károly. Az új horvát bán. In: *Magyarország és a nagyvilág*. XX. évfolyam, br. 49. Budapest, 9. prosinca 1883. str. 1-2.

и краља Фрање Јосифа, да нема своје мишљење итд. показали су се неоснованима. Слично потцењивање и ругање гроф је доживео и 1903. када је именован угарским министром председником, а Будимпештом су се проносиле анегдоте о његовом непознавању политичких прилика (две деценије је пре тога живео у Загребу). Међутим, 1910. је доживео свеопште признање. Колико се мишљење мађарске јавности о њему променило сведочи и анализа Хуге Игнотуса, једног од оснивача утицајног будимпештанског књижевног часописа *Nyugat* (Запад) написана поводом другог именовања грофа Карла Кун Хедерварија на чело угарске владе.⁵⁰ Игнотус је истакнуо његово лукавство у поступању према опозицији, уношење пометње у њене редове и компромитовање њених челника, а све то уз дипломатско понашање према окружењу. Није га држао интелектуалним мислиоцем, теоретичаром, него спретним и умешним политичарем „*коме се више радују у Аустрији, него у Мађарској*“, али је „*џроф Кун Хедервари добар Мађар и сирејшан човек*.“⁵¹

Показало се да је он веома способан, данас бисмо рекли „реални политичар“ који се сналазио и у најделикатнијим ситуацијама. Пошло му је за руком да у Хрватској створи саборску већину те да она у периоду од 1884. до 1887. изгласа све оне законе помоћу којих је водио политику сходну жељама Беча и Пеште.⁵² Ради лакшег владања је дао укинути или изменити главне судске и управне реформе из Мажуранићевог доба: деобу судства и управе, гаранције независности судства, слободу штампе и поротно суђење.⁵³ Проведена је и реорганизација административног апарата ради омогућавања доминације мађарских интереса,⁵⁴ укинут је Закон о дисциплинском поступку, премештају и пензионисању судија, којим је суспендована независност судија⁵⁵ чиме је Земаљска влада добила могућност да утиче на правосуђе, да слободно премешта судије и противно њиховој вољи. Бранко Остajмер наводи да је бан сигурност своје владавине могао захвалити покорној Народној странци и њему оданом чиновничком апарату.⁵⁶ Очигледно је да су га сматрали стран-

⁵⁰ Hugo Ignatus (Veigelsberg, Hugó): A politika mögöl – Khuen gróf – Jegyzetek. In: *Nyugat*. Budapest, 1910. 13. szám <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (26. kolovoza 2015.).

⁵¹ Isto.

⁵² О парламентарним борбама у последње две деценије 19. века види опширније: Szatmári, Mór: *Húsz esztendő parlamenti viharai 1880-1900*. Budapest, 1928.; Pölöskei, Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikuskor és intézmények*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.

⁵³ О поротном суђењу види: Antal, Tamás: The jury in Hungary. In: *Зборник радова Правног факултета*, Нови Сад, 2008, vol. 42, iss. 1-2, pp. 927-939.

⁵⁴ Čepulo, Dalibor: *Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873-1880. i srpska elita u Hrvatskoj*. str. 283.

⁵⁵ Čepulo, Dalibor: *Vladavina prava i pravna država – europska i hrvatska pravna tradicija i suvremeni izazovi*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 51 (6), 2001. str. 1337-1361. str. 1347.

⁵⁶ Ostajmer, Branko: Budislav Budisavljević Prijedorski: *Memoari. Pomenci iz moga života*, prir. Željko Karaula (Bjelovar: Tiskara Horvat d. o. o., 2012.). 244 str. Prikazi i osvrti In: *Scrinia Slavonica* 13 / 2013. str. 559-564.

Многи су Срби заузимали високе функције у време његова бановања (на пр. Ливије Радојевић је био председник Стола седморице⁶², а Богдан Медаковић је тада израстао у политичара, који ће 1906. постати председником Сабора).

Њега наравно, на ову одлуку нису мотивисале националне жеље Срба, него прагматични разлози, јер је тако добио њихову подршку уз коју је могао безбедно да влада, а граничари су пристали да му помогну у реинтеграцији Војне крајине у састав Троједнице. Сем протежирања Срба замерена му је и мађаризација (Сабор је 1888. донео закон којим је допуштена изградња основних школа са мађарским наставним језиком, а 1894. је и у реалкама мађарски језик постао обавезни предмет). Кун Хедерваријев начин владања је изазвао жесток отпор Хрвата и снажење Странке права, односно хрватског национализма. Најснажнији израз тог незадовољства исказан је путем студентских демонстрација 1895. током посете цара Фрање Јосифа I Загребу када је међу осталим спаљена мађарска заставица. Напади на бана нису носили само антимађарски, него и антисрпски печат. Чланови Странке права су тврдили да у Хрватској признају само хрватски политички народ, хрватску заставу и хрватски језик за разлику од Срба у чије име је 22. новембра 1895. на седници Сабора посланик Ђорђе Ђурковић казао: „*Ја ћу, ако хоћеш, са усхићеном душом прихватиати на израз 'српско-хрватски народ' или 'српски или хрватски народ'.* Ја сам увјерен, да нема Србина, који не би на то прихватио.“⁶³ Срби су у представци поднесеној Хрватском сабору 12. фебруара 1900. тражили „*да се српски језик уважи и употреба његова законом зајамчи код свих земаљских, заједничких и државних уреда, те да службеници ових са странкама Србима у српском језику уређују.*“⁶⁴ У загребачком Србобрану је 1902. обелодањен програм Самосталне српске странке у којему је наведено да ће она тражити *да се ирилично ревизије нагодбе уз хрватски народ и језик призна и српски народ и језик*, а ћирилици, као писму српскога народа, призна потпуна равноправност с латиницом у свим заједничким звањима на територији краљевина Хрватске и Славоније.⁶⁵ Наведени лист је у августу 1902. објавио чланак Николе Стојановића „Срби и Хрвати“, преузет из „Српског књижевног гласника“ и насловљен са „До истраге ваше или наше“. Овај је

obrazovanja. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu. God. 43 (2006), Br. 3-4. (83) str. 361-375. str. 363.

⁶² Ливије Радојевић (1821. -1903.) још је један од Срба који се школовао у Сремским Карловцима и Сегедину, а затим је у Пешти завршио правни факултет. Од 1861. је радио при Банском столу у Загребу, од 1874. је био председник Стола седморице у Загребу (до пензионисања 1891.) те почасни председник Српске банке у Загребу.

⁶³ Krešić Vasilije: *O nazivu jezika u prošlosti Hrvatske*. http://kovceg.tripod.com/vk_o_nazivu_jezika.htm

⁶⁴ *Stenografski zapisnici sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1897-1902*, sv. IV, dio I, Zagreb 1900, prilog 20, str. 3.

⁶⁵ *Програм Српске народне самосталне странке*. „Србобран“ бр. 227. из 1902.

напис масовне антисрпске демонстрације 1. и 2. септембра, када су у Загребу разбијени излози бројних трговина. Стање се смирило, али су Срби остали доследни у тражењу пуне равноправности. Председник Сабора Васо Ђурђевић је тако 11. децембра 1902. закључио да се још увек не уважава чињеница да су Срби у Хрватској „*државојворни елементи*“.⁶⁶

Хрватски историчари сматрају да је бан именовањем Срба на важне функције свесно настојао продубити српско-хрватске сукобе и изазвати поделе у друштву, са циљем да Хрвати и Срби не пруже јединствени отпор Бечу и Пешти. На тај начин је на неуспех осуђен и тријализам. Наредне године су (у марту 1903.) широке народне масе устале против Кун Хедерваријеве владе и мађаризације, али се у позадини овога „народнога покрета“ 1903-1904 године налазила и жеља за рушењем темеља Двојне Монархије. Директан повод демонстрацијама било је појављивање мађарских натписа на новој згради железничке дирекције и на јавним зградама државних канцеларија, чиме је прекршена Хрватско-угарска нагодба.⁶⁷ Демонстранти су 11. априла 1903. скинули мађарску заставу са зграде железничког колодвора у Запрешићу, због чега је дошло до немира и сукоба у целој Хрватској. Незадовољници су разбијали прозоре присталица мађарске политике, избацивали су мађарске чиновнике из канцеларија, запалили су мађарске заставе и банове фотографије те су нападали поседо мађарона.⁶⁸ Бан је жестоко узвратио шаљући војску на демонстранте и насилно успостављајући ред. Затвори су били препуни, многе демонстранте су премлатили. Будући да се стање није смиривало краљ је 27. јуна 1903. разрешио бана и именовао га на вишу функцију министра председника Министарског већа Краљевине Угарске. Нови бан је постао гроф Теодор Пејачевић.⁶⁹ Показало се да двадесетогодишње бановање грофа Кун Хедерварија није ублажило, него је до крајњих граница заоштрило не само хрватско-мађарске, него и хрватско-српске односе.

У Мађарској је 1903. дочекан као странац, дошљак из Хрватске, са истим неповерењем као своједобно у Загребу.⁷⁰ Није уживао ни подршку своје Слободарске странке (била је владајућа партија од 1875. до 1905.), што је било разлогом да 1894. није прихватио мандат за састав угарске владе који му је

⁶⁶ Agramer Tagblatt br. 285. Zagreb, 12. decembra 1902. Navodi: Balta, Ivan: Pravnopovijesni hrvatsko-mađarski odnosi od dualizma do propasti monarhije, s posebnim osvrtom po pitanjima obrazovanja. In: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. God. 43 (2006), Br. 3-4. (83) str. 361-375. str. 363.

⁶⁷ Horvat, Josip: *Politička povijest Hrvatske I*. Zagreb, 1989. str. 251-252.

⁶⁸ Dobrovšak, Ljiljana: *Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904.* str. 639.

⁶⁹ Perić, Ivo: *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.* (drugasveska, 1868.-1918.), Zagreb, 2000. str. 342.

⁷⁰ Ostajmer, Branko: Khuen – ključna epizoda slavonskog regionalizma. In: *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije*, sv. 1, ur. Božo Biškupić, Vesna Kusin, Branka Šulc. Zagreb, 2009., str. 390.-397. str. 391.

поверио цар Фрања Јосиф I. У странци је могао рачунати само на Бечу блиског Бењамина Калајија (Kallay Benjamin) и још неколико аристократа, али је приликом добијања трећег мандата за састав владе добио и подршку партијских другова. Она му је била важна како би ублажио стереотип да је краљев човек.

5. ШТА СУ СРБИ, ХРВАТИ И МАЂАРИ ПИСАЛИ И ГОВОРИЛИ О ГРОФУ КУН ХЕДЕРВАРИЈУ?

Иако се углавном сматра да је Кун Хедервари био хладан, прорачунат и аристократски надмен те да је Србе „искориштавао“ како би политиком *divide et impera* владао Троједном краљевином, ипак је познато да је са неким од њих неговао пријатељске односе. Сведочи о томе и прави панегирик који је о њему о поводом именовања министром председником написао политичар и публицист Ђуро Ђурковић у будимпештанском листу *Vasárnapi Újság* под насловом „Гроф Кун Хедервари као државник и човек“. ⁷¹ Будући да је бан био заговорник дуализма, а противник југословенског уједињавања и тријализма, стога је био трн у оку присталицама ове идеје. Међутим, није само он нападан, него и његови истомишљеници Хрвати и Срби. Интересантно је да су унионисте Хрвате (пре свих Изидора Кршњавија и Николу Томашића) нападали углавном њихови сународници, док су се са баном блиским Ђурковићем, идејним оснивачем Српског клуба (који се касније утопио у унионистичку Народну странку), „обрачунали“ Срби. Ђурковић је био изложен жестоким вербалним атацима и подсмехивању, нарочито путем бројних карикатура. Нивес Румењак у свом раду *Мањински идентитети и аутистичеројини: српска карикаџура* каже да „*представнике српске мањине из владине странке у Хрватском сабору ... најчешће персонифицира њихизирани карикаџурални лик Ђуре Ђурковића*.“ ⁷² У карикатурама је приказиван у црној мађарској кацици с ѓером или цилиндром, са округлим наочарама, у црном фракџу, са *џреџерима*, *хиџерболичним сџомаком* и са *џејним сџџом*, *џиџаром џџе* црним мађарским чизмама са *мамузама* као *уџеловљење мрачноџ боџаџоџ бирокраџа*, *џраџиџичноџ џолиџиџчара* који је издао *српске националне идеале*.“ ⁷³ Ђурковић је у напред наведеном чланку написао да га уз Кун Хедерварија везује двадесетогодишње пријатељство и блискост

⁷¹ Gyurkovics György: Gróf Khuen-Héderváry mint államférfi, és mint ember. In: *Vasárnapi Újság* 1903. br. 26. str. 459.

⁷² Rumenjak, Nives: Manjinski identitet i autostereotipi: srpska karikatura u Hrvatskoj 1896.-1902. In: *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 38. No. 2. Zagreb, 2006. str. 549.-567. str. 552. Vidi: Minority Identity and Autostereotypes: Case of Serb Caricature in Croatia 1896.-1902.“ In: “The Fourth European Social Science History Conference, The Hague, 27 February – 2 March 2002“

⁷³ Исто, стр. 554.

политичких ставова.⁷⁴ „У сѣраначким сукобима је о њему сѣворена слика неодлучног човека, за многе је он необичан и ѿајновиѿ, али није ѿакав за оне који га познају. Занимљивим га смаѿрају чак и најоѿорченији неѿријаѿељи, а његови га ѿријаѿељи држе изванредним, док ја делим оба миѿљења. Сличан је брушеном камену који има сјајну и ѿамнију сѣрану, оѿѿѿре рубове и сѿиога је заиста драги камен. ... Ових дана многи ѿиѿају да ли је ѿроф Кун Хедервари либералан или конзерваѿиван, да ли воли владаѿи насиљем или сѿѿѿљењем, ѿриѿада ли националним ѿаѿѿриоѿама или је космоѿолиѿ? На ѿа ѿиѿања не могу да одѿворим ѿако да ѿо свима буде ѿо укусу, јер је ѿо моме миѿљењу бан и једно и друѿо или боље речено зна биѿи. ... Гроф Кун Хедервари не би могао оѿѿаѿи ѿолико дуѿо баном да није у свакој ѿрилици ѿосведочио изванредан разум и сјајну диѿломаѿску умешноѿи, иако је ѿо-некад корисѿио снаѿу. Увек је оѿѿао најмарљивији службеник земље чија је оданосѿи обавезама ѿосѿала скоро ѿословицом, као и његова верносѿи и ѿри-врженосѿи краљу. У ѿроцени ѿуди је био блаѿ и сѿособан оѿраѿѿиѿаѿи, али је ѿрема ѿроѿѿивницима знао биѿи ѿврд и неумољив. У Заѿребу су му честѿо замерали да је оѿѿимисѿи ѿе да и најѿеже ѿослове узима олако. Ја нисам јоѿи уѿознао значајног државника који би био меланколик. Онај ко верује у себе и у ѿосао који обавља мора да верује и у усѿех, јер одакле би иначе ѿѿио самоѿоуздање и иницијаѿивносѿи? ... Гроф Кун Хедервари је ѿармер, ѿри ѿрвоне сусреѿу с њиме сваки човек закључује да је симѿаѿичан човек доброг расѿоложења, леѿог ѿонаѿања.... У његовом дворцу у Хедервару увек се оку-љало оѿмено друѿѿѿво, био је оѿѿворен за његове добре ѿријаѿеље који су се радо враћали, јер је његова суѿруга ѿроѿица Марѿиѿи Телеки, ѿиѿи узви-ѿене женске леѿоѿе, очарала сваког ѿосѿа. Теѿко је замислиѿи леѿѿи и ѿоѿлији ѿородични живоѿи ѿун ѿубави и ѿажње од онога који се одвија у дворцу у Хедервару... Пуно леѿих дана сам ѿроживео у дворцу заједно са власником ѿеѿајући древним ѿарком или између ораница и мајура и ѿада смо редовно расѿрављали о научним и ѿолиѿичким ѿиѿањима...⁷⁵ Осврнуо се и на његову националност закључујући да је он космополит, коме нацио-нална припадност не значи раздвајање, него заједницу, па пише: „Осѿавимо ѿо сѣрани крвна зрна и не одевајмо на њега аѿѿѿилу, неѿо фрак, јер је Кун Евроѿанин, ѿрави ѿенѿѿмен.“⁷⁶

Срби су грофа Кун Хедерварија знали називати „српски бан“ како то сведочи и дискусија Михајла Полита Десанчића у Представничком дому угарског парламента 20. јануара 1909. поводом интерпелације премијеру Шандору Векерлеу (Wekerle Sándor) у вези тзв. велеиздајничког процеса.

⁷⁴ Vasárnapi Újság 1903. br. 26. (28. juna 1903.) str. 420. http://epa.oszk.hu/00000/00030/02581/pdf/VU_EPA00030_1903_26.pdf

⁷⁵ Isto

⁷⁶ Vasárnapi Újság 1903. br. 26. str. 418-420.

Посланик је тада казао: „Да ли је ранији бан Кун Хедервари ђорицао срѣсѣво у Хрвајској? Није, неџо је знао сѣвориии себи једну срѣску сѣранку, шѣиавише, није џа смеѣало ни ѣо ако су џа називали 'срѣским' баном“.⁷⁷ Међутим, ово лепо мишљење које су Срби имали о њему, није дуго потрајало, јер је убрзо остао без српске подршке. Можемо рећи да је међусобна сарадња и са банове и са српске стране била базирана на интересима, па су му Срби у новим политичким околностима ускратили поверење. То се десило одмах након његовог наступног премијерског говора 27. јануара 1910.⁷⁸ када је Јован Манојловић из Српске радикалне странке најавио да су заступници из његове странке против Кун Хедерваријеове владе те ће гласати за захтев Ђуле Јусте (Jusztha Gyula) да се преиспита поверење влади.⁷⁹

Мађари су га уз свеопште мишљење да је он краљев и Тисин човек, понекад увредљиво називали „граничарем“ (што такође указује на повезаност са Србима), али уопштено говорећи, гроф Кун Хедервари није изазивао већи интерес јавности. То је донекле разумљиво, будући да деценијама није био учесник домаће политичке сцене. У новинама су му признавали чврстурукашку политику којом је обуздавао Хрватску. Лист *Vasárnapi Újság* је у поводу краљеве посете Загребу 1895. објавио: „Уѣрава је све боља сходно бановој крилаѣици: рад, ѣосао и закон. Слично најредовање видљиво је и у ѣравосуђу, а јавна ѣросвеѣа је уздиѣнуѣа на евроѣски ниво. Да је иначе од ѣрироде мало обдарена, сиромашина земља доживела леј развој и на ѣривредном ѣољу видело се и ѣо миленијској изложби на којој је учесѣвовало близу осам хиљада излаџача ... Сличне велике заслуже има бан и у ѣоѣледу ублажавања размирица између Срба и Хрваѣа збоѣ националноѣ и верскоѣа ѣиѣања. Њеѣова је ѣолиѣиика омоѣућила да срѣски засѣѣуѣици у оквиру Народне сѣранке сарађују са Хрваѣима у иѣиѣересу државе.“⁸⁰

У поводу његове инаугурације је *Vasárnapi Újság* објавио приказ на чак три странице. Уводничар листа, познати писац Калман Миксат (Mikszáth Kálmán) пише да „ѣај иначе крхки, фини лик зрачи иѣиѣонирајућом снаѣом“.⁸¹

⁷⁷ Dnevník Zastupničkog doma (Képviselőházi Napló), 1906. XXIII. str. 61-64. Vidi: In: Kemény, G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, V. 1906–1913*. Budapest, 1971. str. 266-267.

⁷⁸ Dnevník Doma velikaša (Főrendiházi Napló) 1906-1911. III. sv. str. 168-170. Priopćava Kemény, G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, V. 1906–1911*. str. 318-320.

⁷⁹ Dnevník Zastupničkog doma (Képviselőházi Napló) 1906. XXVI. str. 160-162. In: Kemény, G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, V. str. 320*. fusnota br. 1.

⁸⁰ A zágrábi királylátogatás. *Vasárnapi Újság* 1895. br. 43. str. 701-703. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/02174/pdf/02174.pdf> (20. aprila 2017.).

⁸¹ A bemutatkozás. *Vasárnapi Újság* 1903. br. 30. str. 498. http://epa.oszk.hu/00000/00030/02585/pdf/VU_EPA00030_1903_30.pdf

Преноси атмосферу са његове инаугурације и пише да говорници на основу новинских написа оптужују грофа Кун Хедерварија најразличитијим стварима: „да није [Мађар], јер је *ирије* био *хрвајски* бан, док *џа* са *друџе* *сиране* *Хрвајши* *ојшју*жују да је бан *иосијао* из *сиолице* *мађарскоџа* *великоџ* [*жујана*]... *Исишчу* да је *аушокраји*, да је *немилосрдно* *иосијујао* *према* *Хрвајској* (*јадним*, *невиним* *Хрвајшићима*) *ише* да нама не *ишеба* *ишакав* *аушокраји*. Он би у своју одбрану могао да каже: *Ако сам био аушокраји, онда сам ишо био у мађарском иништересу. Али бан нишпиа не ошоврџава, ишо му није обичај. И има иправо. Наиравио је ишо следећи џоворник који каже да је џроф [ишоџодовао] Хрвајшима кад џод и џде џод је могао, ишејао им је, неџовао их на шшешју Мађара, иа су ишоком њеџове слабацне владавине оснажене иозиције Сшроссмауерових ирисшалица и учешшали су нереди. И ишо би џроф Кун Хедервари могао да деманишјује казавши нека се џоворници доџоворе да ли је аушокраји или слабић. Ако је аушокраји, онда није 'лош Мађар', а ако је слабић, онда нека не ишврде да је аушокраји.“⁸²*

И на крају поменимо и став хрватске историографије о њему, који је изразито негативан, иако је задњих деценија донекле ублажен. Превладава оцена да је круто проводио дуалистичку политику која је спутавала Хрвате на путу до остварења њихових националних права. Многи сматрају да је помажући Србима онемогућио да Хрватска јасно артикулише своје жеље за већом самосталношћу, нарочито финансијском. Строга дисциплина коју је завео упоређује се са Тисиним начином владања, што је делом последица њиховог сличног начина мишљења, али и чињенице да су оба двојица били аристократи са помало надменим држањем.⁸³ Ипак му се признаје да је много урадио на модернизацији и изградњи Хрватске, због чега заслужује ревалоризацију своје историјске улоге.

ЗАКЉУЧАК

Бан Карло Кун Хедервари је најдуговечнији мађарски државник који је двадесет година био хрватски бан, а затим у два наврата (1903. те 1910-1912.) министар председник мађарске владе. Са Србима је неговао веома блиске односе и заслужан је за многа права која су добили концем ХИХ. века. Због тога су га понекад називали и „српским баном“. Процена његове владавине углавном је негативна, често се заснива на непотврђеним подацима, а веома је мало радова који се баве истраживањем његовог лика и дела. Из данашње

⁸² Исто.

⁸³ Bertényi, Iván ifj.: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés* (докторска дисертација). Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2005. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bertenyi/diss.pdf> (novembar 2015.).

перспективе гледано могло би да се каже да је у политичком смислу његово владање у Хрватској двојбено, али је у привредном и културном погледу то било време значајног напретка Троједне краљевине. Нарочито је изграђен Загреб који је 1890. године са својих 38.742 душа био предмет подсмеха Мађара када су га као главни град покушавали упоредити са мађарском престоницом Будимпештом са њених 486 671 становника. Загреб је у очима Мађара био тек мали провинцијски градић, чији број становника је био адекватан ономе у мађарским трговиштима, па се у поређењу са већим градовима попут Сегедина и његових 85. 569 житеља доима безначајним. Бан Khuen-Héderváry је најзаслужнији да је почетком XX. века Загреб доживео велики развој у културном и привредном смислу и постао прави европски град.

Heka L. László, Ph.D., Associate Professor
University of Szeged
Faculty of Law and Political Sciences
heka@juris.u-szeged.hu

Count Károly Khuen-Héderváry and the Serbs in Hungary and Croatia

Abstract: Count Károly Khuen-Héderváry (1849th – 1918th); Hungarian politician and statesman, held the title of Viceroy of Croatia, Slavonia and Dalmatia from 1883th to 1903th, and was the President of the Hungarian Ministerial Council in two occasions (June 27th 1903 to November 3rd 1903 and January 17th 1910 to April 22nd 1912).

Although he marked historical events at the turn of the 19th to the 20th century, in Yugoslav historiography and national consciousness he is remembered in an extremely negative context. It is interesting that on one hand he is generally known, but on the other hand we know very little about Count's work, and that until today there hasn't been written even one memoir about him, and there is a small amount of scientific paper about his political path.

In this study we present the life and work of Károly Khuen-Héderváry as the Croatian Viceroy and the Hungarian Prime Minister and his attitude towards the National question, with special emphasis on cooperation with the Serbs in Hungary and Croatia. In fact, it was the Serbs who allowed him the twenty-year rule in Croatia, and in return Viceroy Khuen-Héderváry gave them very broad rights. This caused discontent of the Croats who, because of the relationship towards the Serbs, called him The Serbian Viceroy.

Keywords: Count Károly Khuen-Héderváry, Croatian Viceroy, President of the Ministerial Council of the Kingdom of Hungary, Serbs in Hungary and Croatia, collaboration between Count Khuen-Héderváry and Serbs.

Датум пријема рада: 10.05.2017.